

JAKAB ATTILA

Román – magyar „kultúrharc” a XX. század első negyedében

A magyar köztudatban és politikai közbeszédben élen él/életben tartott „Trianon trauma és neurózis”¹ sikeresen kendőzi el azt a tényt, hogy az I. világháborút megelőző évtizedekben – az egyenlőtlen gazdasági fejlődést eredményező, és a társadalmi, nemzetiségi problémák sokaságát egymásra halmozó dualizmus időszakának végső szakaszában – az erdélyi románságba a vélt vagy valós sérelmek sokasága ivódott be.² Ebben elsősorban az játszott szerepet, hogy a 19. században elgondolt, etnikailag és nyelvileg homogénnek elképzelt³ „magyar nemzet” mindenekelőtt a rendi társadalom *kirekesztő* hagyományaira és mentalitására épült.⁴ A lakosság kb. 10%-át kitevő – és ön-

¹ <http://nepszava.hu/cikk/1059372-ungvary-trianon-trauma-es-neurozis-egyszerre> – letöltve 2015. 10.19. A Magyar Országos Közös Katalógus (mokka.hu) a „Trianon” kulcsszóra 1600-nál is több találatot kínál.

² Ennek jó áttekintését kínálja Păcurariu, Mircea: *A magyar államnak az erdélyi román egyházzal szembeni politikája a dualizmus korában (1867–1918)*, Román Ortodox Egyház Biblia és Missziós Intézete, Szeben 1986. A könyv románul, angolul és franciául is megjelent. A román történetírás a Monarchia időszakát jelen pillanatban is a nemzeti elnyomás és az erőszakos magyarosítás korszakának tekinti ([http://www.universulromanesc.com/ginta/threads/2339-Dualismul-Austro-Ungar\(1867-1918\)-regim-politic-potrivnic-principiului-nationalitatilor-in-Europa](http://www.universulromanesc.com/ginta/threads/2339-Dualismul-Austro-Ungar(1867-1918)-regim-politic-potrivnic-principiului-nationalitatilor-in-Europa) – letöltve 2015. 10. 19.). Lásd még Ábrahám Barna: *Az erdélyi románság polgárosodása a 19. század második felében*. Múltunk Könyvek, Pro-Print, Csíkszereda 2004 (<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=319> – letöltve 2015. 10. 19.).

³ Lásd Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*, L'Harmattan – Atelier, Budapest 2004.; Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. Szöveggyűjtemény, Rejtjel, Budapest 2004.

⁴ A folyamatra vonatkozóan lásd Jakab Attila: „Mécanismes de marginalisation sociopolitique dans la société hongroise (19e-20e siècles). Perspectives pour une méthode comparatiste”, *Acts of International Colloquium „Language, Culture, Civilisation”*: Marge, Marginal, Marginality, Craiova, 20-22 of September 2012, *Analele Universității din Craiova / Annales de l'Université de Craiova / Annals of the University of Craiova. Seria științe filologice. Limbi străine aplicate* 8, 2012/1 [2014], 159–168.

magát ténylegesen „*a nemzet*”-nek tekintő, mert az arról szóló diskurzust meghatározó – társadalmi, politikai és gazdasági elit kevesebb, mint 3000 családból álló hálózatot jelentett. Ebbe a „nemzet”-be sikeresen tudtak integrálódni – egyénileg! – az asszimilációt magukévá tevő polgárosodó németek és zsidók, sokkal kevésbé az identitásukat megőrizni kívánó román származásúak. Az íratlan „társadalmi szerződés” az egyéni politikai jogok, és főképpen a teljes gazdasági szabadság fejében ugyanis elvárta/megkívánta az önként vállalt elmagyarosodást. Minden bizonnyal nem véletlen, hogy az 1867-es kiegyezést először vehemensen elutasító, majd pedig – miniszterelnökként – foggal, körömmel védelmező Tisza Kálmán nevével fémjelzett időszakban jelent meg Istóczy Győzővel (1842-1915) az antiszemitizmus,⁵ valamint a nemzetiségekkel is elkezdődött kiéleződni a konfliktus.⁶ Az 1890-es években, a románság vonatkozásában, ez már a „fajok harcává” fajult.⁷

A kollektív frusztrációkkal telített előzmények⁸ ellenére az 1918. december elsején Gyulafehérváron összegyűlt román küldöttek, akik Erdélynek Romániával való egyesülését szorgalmazták, mégis olyan alapelveket (III. határozat) proklamáltak, amelyek egy másfajta nemzetiségi politika irányába mutattak: „1. Teljes nemzeti szabadság az együttlakó népek számára. Mindenik népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által. A törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában való részvételre minden nép népességének számarányában nyer jogot. 2. Egyenlő jog és teljes felekezeti autonóm szabadság az állam összes felekezetei számára.”⁹

⁵ Lásd Kövér György: *A tiszaezlári dráma. A társadalomtörténeti látászögek*, Osiris, Budapest 2011.

⁶ 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5848> – letöltve 2015.10.19.). A teljes kérdéskörre vonatkozóan lásd Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. 1867–1916.* I–VII. kötet, Tankönyvkiadó, Budapest 1952–1999.

⁷ Beksics Gusztáv: *A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon*, Athenaeum, Budapest 1895.

⁸ Ennek legfontosabb momentuma az 1892-es Memorandum, majd az ezt követő per 1894-1895-ben. Lásd Lungu, Corneliu Mihail (szerk): *Diplomația europeană și mișcarea memorandistă (1892–1896)*, Arhivele Statului din România, București 1995.

⁹ Palotai Mária: *Pásztortűz (1921–1944). Egy erdélyi irodalmi folyóirat története*, Argumentum, Budapest 2008, 12.

Később azonban ezekből a szép elvekből gyakorlatilag semmi nem valósult meg. I. Ferdinánd román király (1914–1927) ugyanis a határozatnak ezt a pontját nem szentesítette. Helyette a román kormányok asszimilációs célkitűzései érvényesültek egy homogén nemzetállam megvalósítása érdekében. A nemzeti kisebbségek – és főképpen a magyarság – felszámolására irányuló törekvés, váltakozó intenzitással és módszerekkel, de a román nemzetstratégia állandó eleme lett.¹⁰

A trianoni békeszerződést követően a román állam következetesen támogatta a román ortodox és görög katolikus egyházak társadalmi és gazdasági térnyerését Erdélyben, miközben igyekezett akadályozni a „magyar”-nak tekintett (római katolikus és református) egyházak működését.¹¹ Ezt tette nyilvánvalóvá az 1921-es földreform is, amely az említett egyházakat az oktatási és közösségi célokat szolgáló birtokállomány 84,54 százalékától fosztotta meg,¹² miközben a kisajátított magyar egyházi tulajdonok haszonélvezői nem egyszer a román ortodox vagy görög katolikus egyházak voltak.¹³

1923 novemberében a román állam a felekezeti iskolákban is kötelezővé tette a román tantervet; majd decemberben a felekezeti iskoláknak megtiltották a más felekezetűek/vallásúak felvételét, aminek nyilvánvaló célja a

¹⁰ Abból, hogy a szászok 1919. január 8-án Meggyesen a Romániával való egyesülés mellett döntöttek, a későbbiekben nem sok hasznot húztak. Pedig kiváló evangélikus püspökük és egyháztörténet-írójuk, Teutsch Frigyes, még a háború alatt figyelmeztetett: „ha Magyarország tönkremegy, mi is elpusztulunk s elvesz népünk és egyházunk; ha országunkat elszakítják Magyarországtól, vége százados történetünknek és jövőnknek” (Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Studium, Budapest 1941, 13.). A román politikai valóság ugyanis rövid időn belül szertefoszlatta reményeiket. Ezért az 1930-as években már Hitlertől remélték problémáik megoldását, amiért – a kollektív bűnösség elve alapján –, a II. világháborút követően, nagyon súlyos árat fizettek. Napjainkra – tehát szűk egy évszázad leforgása alatt – Teutsch püspök „próféciája” valósággá vált: Erdélyből gyakorlatilag eltűntek a szászok. Több száz éves történelmüket és jelenlétüket csupán a tárgyi emlékek őrzik.

¹¹ Lásd Jakab Attila: *Vergődésben. Magyar kisebbségek „történelmi” egyházai az átalakuló Európában. Problématár*, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest 2009, 44–61.

¹² Lásd Bárdi Nándor: A romániai magyar kisebbség a két világháború között. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.), *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2008, 93.

¹³ Lásd pl. Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarok kisebbségben és szórványban*. Teleki László Alapítvány, Budapest 1995, 179–181. A román ortodox egyház vagyoni gyarapodását célzó állami segédlet – különösképpen a Székelyföldön – napjaink Romániájában is gyakorlat.

magyar kultúrájú erdélyi zsidóság (180 000) leválasztása volt a magyarságról.¹⁴ Mindez természetesen az egyházi autonómia durva megsértését jelentette, s köszönő viszonyban sem volt a Gyulafehérváron hangoztatott elvekkel. A rendeletekhez való alkalmazkodás elmulasztása az államsegély megvonását vonta maga után, ami miatt 1923-1924-ben számos magyar felekezeti iskolát be kellett zárni.¹⁵

1924. július 26-án fogadta el a román parlament az állami elemi oktatásról szóló 176. számú (C. Anghelescu-féle) törvényt, amely egyrészt előírta a névelemzést (ennek értelmében a *hatóságok által* román származásának megállapított szülőket, akik vélelmezhetően „elfelejtették” román anyanyelvüket,¹⁶ arra kötelezték, hogy gyermekeiket román iskolába járassák¹⁷); másrészt pedig „kultúrzoná”-kat létesített. A törvény 159. §-a szerint:

„Az elemi oktatás tanügyi káderei, akik nem az alábbi megyékből származnak, és akik az alábbi megyékben fognak dolgozni: Bihar, Szilágy, Szatmár, Máramaros, Udvarhely, Csík, Háromszék, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Hunyad, Vişniţa, Văscăuţi, Coţmani, Zastavna, Hotin, Tighina, Cetatea-Albă, Ismail,

¹⁴ A magyar nyelvű és kultúrájú zsidó gyermekek román állami iskolákba kényszerültek; illetve a zsidó iskolák oktatási nyelve a román lett.

¹⁵ Az oktatáson keresztül eltervezett románosításra, amelynek része volt a magyar nyelvű felekezeti iskolahálózat ellehetetlenítése is, lásd Romsics: Id. mű, 187–198.

¹⁶ Természetesen ide tartoztak a magyar anyanyelvű görög katolikusok is.

¹⁷ A törvény értelmében egy felekezeti iskola más felekezetű gyermeket nem fogadhatott a diákjai sorába. A „névelemző hatóság” hatáskörét a gyakorlatban a helybeli román állami iskola igazgatója töltötte be. Ezzel végeredményben kiteljesedett az egyéni önkény, a hivatali közegeknek való széleskörű kiszolgáltatottság és a nemzeti identitás meghatározására vonatkozó személyes szabadságjog semmibe vétele, illetve megszűnt a romániai magyar gyermekek tanszabadsága. A törvény megtette hatását, mivel a magyar felekezeti iskolákban tanulók létszáma folyamatosan csökkent. „Az aránylag legfontosabb református tanügyi jelentések adatai szerint 1920-ban 70.462 református tanköteles gyermek közül 43.151, azaz több mint 60% járt református felekezeti iskolába. 1930/35-ben 63.200 közül 25.633, 1934/35-ben 70.218-ból 23.396, 1936/37-ben 73.211-ből 22.163, 1937/38-ban 73.482-ből már csak 21.807 és 1938/39-ben 73.610-ből 21.785 tanuló járt református magyar iskolába. Az erdélyi katolikus tankötelesek száma 1938/39-ben 51.367 volt, ebből azonban csak 14.897 járt katolikus felekezeti iskolába. Az unitáriusoknál még nagyobb volt a felekezeti iskolából kiszorítottak száma. A magyar nemzetiségű tanköteleseket számba véve Nagy-Románia utolsó korszakában már csak a magyar gyermekek 20-25%-a járhatott magyar felekezeti iskolába.” Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok, 1867–1940*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern 1989, 420.

Durustor és Caliacra,¹⁸ és elkötelezik magukat, hogy legalább négy évig e megyék iskoláiban tanítanak, 50%-os fizetésemelésben részesülnek mindaddig, amíg ez iskolákban szolgálnak; [a korpótlékot illetően] magasabb fokozatba 4 évenként léphetnek, és a 118-119. és 120. paragrafusoknál szabályozott, előléptetés előtti próbaidőt egy évvel fogják számukra csökkenteni.

E tanítók, ha házasok, háromszoros havi fizetésüknek megfelelő beiktatási jutalomban, ha nem, akkor kétszeres havi fizetésüknek megfelelő beiktatási jutalomban fognak részesülni.

Azoknak a tanítóknak, akik elkötelezik magukat, hogy véglegesen a fenti helységeken telepednek le, a fokozatok elérésének a határidejét 3 évenként fogják számolni, és részesülni fognak egy 10 hektáros földjutalékban is.

... Az összes fenti rendelkezés csak 10 évig érvényes az alábbi törvény hatályba lépésének pillanatától. A határidő letelte után a fent említett tanítókra az alábbi törvény általános rendelkezései érvényesek.”¹⁹

Romániában a kisebbségellenes intézkedéseket a nemzeti liberálisok kormányzása idején az 1925. december 12-i (szintén Angheliescu-féle) „magánoktatási törvény” tetőzte be, amelynek nem titkolt célja a magyar felekezeti oktatási rendszer teljes felszámolása volt. Ez a törvény ugyanis a felekezeti iskolákat magániskolákká fokozta le, aminek következtében többé nem volt joguk érettségi bizonyítványt adni. Ugyanakkor a törvény azt is előírta, hogy „az elismert szerzetesrendek és iskolai kongregációk intézményeiben csak románul lehet tanítani.”²⁰ Ennek érdekében a román kormánynak még azt is sikerült elérni, hogy módosították a már ratifikált konkordátumot.²¹

A román iskolatörvények előzményeinek számító és tekinthető monarchiabeli magyar iskolatörvények ismertek. Az azonban kevésbé ismert tény, hogy

¹⁸ Az utóbbi megyék világosan jelzik, hogy itt egy országos román nemzetstratégiáról volt szó, és nem kizárólag a magyarok ellen irányult. Erdélyen kívül érintette Bukovinát, Besszarabiát és Dobrudzsát is.

¹⁹ Forrás: *Colecțiune de legi și regulamente*. București 1924, 578–579. (Idézi Tóth Szilárd: A 'kultúróna' – szükség vagy politikai cél? Gondolatok a két világháború közötti román tanügyi törvények kapcsán. *Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*. Sepsiszentgyörgy 2009, 525–532.; itt: 525.)

²⁰ Sas Péter: *Az erdélyi római katolikus egyház 1900–1948*. (Mundus – Magyar művelődéstörténet), Barankovics István Alapítvány – Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest 2008, 62.

²¹ *Egyezmény a Szentszék és a Román Kormány között az 1927. május 10-én kötött konkordátum IX. szakaszának értelmezésére vonatkozólag* (Vatikán, 1932. május 30). Lásd Sas P.: *Id. mű*, 222–225.

az 1924-es román oktatási törvénybe foglalt „kultúrzonának” is volt magyar előzménye. Tekintettel a román – ortodox és görög katolikus – iskolahálózatok oktató személyzete egy részének az 1916-os román betörés idején tanúsított magatartására Apponyi Albert miniszter az 1917. aug. 2-án keltezett (13619/1917), és az erdélyi román egyházi vezetőkhez intézett leiratában a román felekezeti iskolák államosítását és egy ún. „kulturális határsáv” felállítását helyezte kilátásba.

„Öexcellenciád, érsek és metropolita úr!

A fájdalmas események, kiegészülve a román hadsereg inváziójával, amelyekre kötelességemnek véltem figyelmedet felhívni 12 409 számmal ellátott rendelettemmel, arra kényszerítettek, hogy az állam biztonsága szempontjából más intézkedéseket is elrendeljek. Éspedig szükségesnek vélem, hogy az ország teljes mértékben biztosítva legyen bármilyen, a szomszéd államhoz való vonzódás szellemének becsempészésétől, különösen a határ menti megyékben. Az ebbéli tapasztalatok szerint ezt csak akkor lehet biztosan elérni, ha a határ mentén a népoktatást az állam veszi kézbe.²² Öexcellenciád hazafias érzelmeiben sem a múltban, sem most nem kételkedem. De fájdalom, a legtöbb felekezeti tanító viselkedése a román invázió idején azt bizonyítja, hogy ezeknek a hazafias érzelmeknek a megvalósítása az említett területek iskoláiban nem járt sikerrel, és az adott körülmények között, valószínűleg nem is érhetőek el.

Nekem pedig nincs megengedve, hogy a nemzet létfontosságú érdekei szempontjából ennyire életbevágó kérdésben kísérletezzek, így olyan módszerekhez óhajtok folyamodni, amelyek feltétel nélkül a kérdés biztos megoldásához vezetnek.

Ennek érdekében beindul az iskolák államosításának folyamata, amelyet azért kezdeményeztem, hogy hazánknak erőteljes kulturális határt teremtsék, s ennek megvalósítására mindenekelőtt azok a községek nyújtják magukat, ahonnan a felekezeti vagy köztanítók saját akaratukból az ellenséggel elvonultak, vagy amelyek felekezeti vagy köztanítói bűnügyi nyomozás alatt állnak. Fel kell tételeznem, hogy ezekben a községekben a hazafias érzés oly

²² 1917-ig a budapesti kormányok egyike sem tett erőfeszítéseket állami iskolahálózat létrehozására a románok lakta erdélyi vidékeken.

mértékben megingott és megrendült,²³ amit nem lehet helyrehozni személycserékkel, csak az állami iskolák felállításával.

A kulturális határsáv kiegészítése érdekében az akcióba más községeket is bevonunk, de az említettekben szükséges gyorsan intézkedni.

Azokban az esetekben, amelyekben a későbbiekben bebizonyosodik a tanító ártatlansága, természetesen az ilyennel szemben, a törvény értelmében a legőszintébb eljárást alkalmaznám. Az állami iskolák felállítását azonban függetlenül ettől elrendelem; mivel az állami iskolák felállításának nincs büntető jellege, hanem hivatása kizárólag a haza biztonságát követő rendeletből fakad.

Az ezen rendelet által követett cél érdekében a XXVII/1917. törvénycikk 12 §-a harmadik bekezdéséből következők alapján a kijelölt helyeken elterülő görög katolikus és görögkeleti községekben visszavonom a tanítói fizetési kiegészítést, s az eljövendőben sem hagyok jóvá ilyen kiegészítést. Az idézett törvénycikk §-ának zárórendelkezése, amelynek értelmében a felettes iskolai hatóságok a felmerült kifogás kizárásával megelőzhetik a kiegészítés visszavonását, ez esetben nem képezheti ellenvetés tárgyát, mert a visszavonás oka nem olyan természetű, amelynek kizárása függne a felettes egyházi hatóságtól, mert, ha az úgy lenne, ez az ok fel sem merült volna.

Az ily módon létrehozott állami iskolákban szándékom szerint csak olyan tanítókat alkalmazzanak, akik ismerik a nép anyanyelvét, és nagy mértékben biztosítják az oktatásban az anyanyelv használatát – anélkül, hogy megsértenék az állam nyelvét, mint oktatási nyelvet. Úgyszintén érintetlenül fenntartom az Egyház befolyását a vallási-erkölcsi nevelés tekintetében.

Lojális megegyezést akarok létrehozni az iskolai épületek és melléképületek ügyében, vagy megvételükkel, és így jogilag a tulajdon átvételével, vagy bérletükkel,²⁴ és minden lehető elkövetek, hogy a nép iskolai kötelezettségei a törvény által megszabott minimálisra korlátozódjanak.

Amikor mindezt Őexcellenciád értékes figyelmébe ajánlom, és amikor kérem becses tanácsodat ehhez a kötelességtudat által ihletett határozat ki-

²³ Apponyi miniszterben fel sem merült, hogy ez a feltételezett „hazafias érzés” esetleg meg sem volt, mert a budapesti kormányok előzőleg mindent megtettek annak érdekében, hogy ez ki se alakulhasson.

²⁴ Ez a gyakorlatban a román görög katolikus és ortodox egyházi fenntartású iskolahálózatok felszámolását jelentette.

vételesen nehéz végrehajtásához,²⁵ élek az alkalommal, hogy kifejezzem kivételes tiszteletemet.”²⁶

Apponyi leiratát megelőzően Gr. Tisza István miniszterelnök intézett 1914. júl. 26-án egy bizalmatlansággal telített és burkoltan fenyegető figyelmeztetést „a gör. kel. és gör. kat. román főpapokhoz a román klérus kötelességeiről hi-veik irányítása terén”.²⁷ Tisza figyelmeztetésének és a román betörés idején történeteknek fényében jobban érthető Apponyi radikális lépése. Ennek fényében azonban szintén jobban érthető mind az erdélyi románságnak Romániához való csatlakozási óhaja, mind pedig később a román királyságnak a magyar kisebbséggel szemben tanúsított magatartása. A történetek ugyanis nem függetlenek egymástól. Közép-Kelet-Európa nemzeti történelmeit nagyon nehéz egymástól elvonatkoztatva vizsgálni és értelmezni. Európa ezen felében a folyamatok csakis a maguk összefüggéseiben, előzményeik és következményeik együttes szemléletében érthetők meg.

²⁵ Magyarán: Apponyi miniszter azt kérte a román egyházi vezetőktől, hogy tevőlegesen működjenek együtt vele a saját felekezeti iskolahálózatuk felszámolásában.

²⁶ Păcurariu: Id. mű, 266–267.

²⁷ Kemény G.: Id. mű, VI. kötet, 299–300.; Tisza megfogalmazása szerint: „Román polgártársainknak mostani magatartása jövő sorsukra hosszú időn át fog irányadó befolyást gyakorolni. Itt a perc, amelyben meg fog válni, mennyiben érdemlik meg azt a bizalmat és jóakaratot, amelyet a magyar nemzet olyan bőkezűen előlegezett.” (Uo. 300.).